

УДК 343.343.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.98>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ. АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ І СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК

Коломієць Н.В.,

доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5609-2651

Лугина Є.Ю.,

здобувач вищої освіти,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Стаття містить дослідження у сфері військових кримінальних правопорушень. Зазначено, що військові кримінальні правопорушення закріплені в окремому Розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Їх поєднує те, що становлять ризик втрати достатньої обороноздатності, що в контексті сучасної російсько-української війни означає втрату можливості зберігати мир та державність. Увагу в дослідженні зосереджено на одному із таких кримінальних діянь, а саме самовільному залишенні військової частини або місця служби (далі – СЗЧ). Авторами наведена статистика із зазначенням кількості випадків кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 407 КК України. Станом на перше півріччя 2022 року їх число становило майже 2 тисячі, тобто в 4 рази більше, ніж до моменту повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Тому було зроблено зауваження, що попри можливість застосування державного примусу у виді кримінального покарання, військовослужбовці досі масово вчиняють СЗЧ, що свідчить про потребу посилення механізмів попередження та протидії цим кримінальним правопорушенням. Під час аналізу норм Кримінального кодексу було встановлено наступні обов'язкові ознаки військових кримінальних правопорушень, які притаманні зокрема і СЗЧ: діяння посягає на спеціальний об'єкт; наявність спеціального суб'єкта: військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів; діяння є військовим кримінальним правопорушенням тільки тоді, коли воно закріплене в розділі XIX Особливої частини КК України. Зазначено, що

ст. 407 КК України передбачає простий, кваліфікований та особливо кваліфікований кримінальний склад СЗЧ. Підкреслено можливість застосування адміністративної відповідальності за СЗЧ. Щодо складу кримінального правопорушення, було проаналізовано родовий та спеціальний об'єкт СЗЧ, встановлено, що об'єктивна сторона представлена двома формами діяння, підкреслено про наявність особливої суб'єкта СЗЧ, а суб'єктивна сторона включає вину у формі умислу або необережності залежно від форми діяння. Розглядається також заздалегідь обдуманний умисел, як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони СЗЧ.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, склад кримінального правопорушення, Збройні Сили України, військовослужбовці, воєнний стан.

Kolomiets N., Luhyna Y. Criminal-legal characteristics of absence without leave or place of service. analysis of objective and subjective features.

The article presents a study in the field of military criminal offenses. It is noted that military criminal offenses are enshrined in a separate Chapter XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. They are united by the risk of loss of sufficient combat capability, which in the context of the modern Russian-Ukrainian war means the loss of the ability to maintain peace and statehood. The focus of the study is on one of such criminal acts, namely Absence without Leave or place of service (hereinafter - AWOL). The authors provide statistics on the number of cases and registered criminal offenses qualified under Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine. As of the first half of 2022, the number of Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine amounted to almost 2,000, which is 4 times more than before the full-scale invasion of the Russian Federation

into the territory of Ukraine. Therefore, it was noted that despite the possibility of applying state coercion in the form of criminal punishment, military personnel still commit AWOLs massively, indicating the need to strengthen mechanisms for preventing and combating these criminal offenses. During the analysis of the norms of the Criminal Code, the following mandatory features of military criminal offenses, which are inherent in AWOL in particular, were established: the act affects a special object; the presence of a special subject: military personnel, conscripts, and reservists during training; the act constitutes a military criminal offense only when it is enshrined in Chapter XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine provides for simple, qualified, and especially qualified criminal compositions of AWOL. The possibility of applying administrative liability for AWOL is emphasized. Regarding the composition of the criminal offense, the generic and special object of AWOL was analyzed, it was established that the objective side is presented in two forms of action, emphasizing the presence of a special subject of AWOL, and the subjective side includes guilt in the form of intent or negligence depending on the form of action. Preconceived intent is also considered as a mandatory feature of the subjective side of AWOL.

Key words: military criminal offenses, composition of a criminal offense, Armed Forces of Ukraine, military personnel, martial law.

Постановка проблеми. Серед усіх видів суспільно-небезпечних діянь, які можуть бути закріплені законом про кримінальну відповідальність, особливе місце посідають правопорушення, які об'єднані в групу так званих військових кримінальних правопорушень. Передусім значної актуальності вони набувають за особливих об'єктивних умов – особливо, в тому числі воєнного стану. Потрібно також усвідомити глобальнішу небезпеку, яку можуть спричинити систематичні та поширені випадки вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Враховуючи впливовий характер діяльності Збройних Сил України, Служби безпеки України тощо, та враховуючи те, що саме цими структурами гарантується державний лад, територіальна безпека і цілісність всієї держави, то очевидно, що військові кримінальні правопорушення становлять ризик втрати достатньої обороноздатності, що в контексті сучасної російсько-української війни означає втрату можливості зберігати мир та державність.

Чіткий та вичерпний перелік військових кримінальних правопорушень міститься в Розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Норми цього розді-

лу дозволяють притягнути правопорушника до кримінальної відповідальності і тим самим запобігти вчиненню цієї групи правопорушень. Одним із таких кримінальних діянь згідно із ст. 407 КК України є самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ).

Як показують звіти правоохоронних органів та судова практика, із усіх правопорушень, передбачених в розділі XIX Особливої частини КК України, цей вид військових кримінальних правопорушень є найчисельнішим за кількістю випадків вчинення. Відповідно до даних статистики, яку було нещодавно сформовано юристами, число випадків військових правопорушень з початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України стрімко зросло майже в 4 рази. Станом на перше півріччя 2022 року кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 407 КК України, становила майже 2 тисячі. Статистика показує, що найбільша кількість даного виду кримінальних правопорушень була зареєстрована в таких областях України, як: Чернігівська (231 правопорушення), Дніпропетровська (185), Миколаївська (182), Донецька (181), м. Київ (156) [1]. Це свідчить про те, що попри можливість застосування державного примусу у виді кримінального покарання, військовослужбовці досі масово вчиняють СЗЧ, що свідчить про потребу посилення механізмів попередження та протидії цим кримінальним правопорушенням.

Про те, що СЗЧ є особливо небезпечним діянням, свідчить наявність кримінальної та адміністративної відповідальності за його вчинення. Це спонукає детально розглянути ключові характеристики СЗЧ як кримінального правопорушення, що дозволить відокремлювати його від суміжних протиправних діянь.

Мета дослідження. Розглянути основні ознаки, як притаманні військовим кримінальним правопорушенням та на основі цього здійснити аналіз складу СЗЧ відповідно до ст. 407 КК України. Для досягнення мети також необхідно дослідити інші акти законодавства у військовій та оборонній сферах.

Стан опрацювання проблематики. Військові кримінальні правопорушення детально досліджуються українськими науковцями протягом всіх років незалежності України, оскільки питання оборони та дисципліни у Збройних Силах України за цей період неодноразово поставало в центрі уваги суспільства та політиків. Наразі слід підкреслити дослідницькі роботи на тему кваліфікації СЗЧ таких вчених, як М.І. Карпенка, В.К. Матвійчука, Н.А. Орловської, Ю.П. Степанової, О.В. Ленди, П.І. Ткаченка та багатьох інших. Зважаючи на те, що регулювання цього питання зазнало змін, вважаємо за необхідне

зробити цілісний аналіз складу СЗЧ з урахуванням норм чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Військові кримінальні правопорушення закріплені законодавцем в Розділі XIX Особливої частини КК України. Як зазначено в ч. 1 ст. 401 КК України, військові правопорушення закріплені в окремих статтях розділу XIX, та кожне з них спрямоване проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби. Ці кримінальні правопорушення вчиняються військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами, коли проводяться збори. До кола таких осіб, що можуть нести відповідальність за військові кримінальні правопорушення, є військовослужбовці Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Національної гвардії України та військовослужбовці, що належать до інших законно утворених військових формувань, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [2]. Проте цей перелік суб'єктів кримінальних військових правопорушень не є повним, адже ККУ містить посилання на інші законодавчі акти.

Військові кримінальні правопорушення мають високий рівень суспільної небезпеки. З одного боку, як підкреслює М.І. Карпенко, об'єктом посягання даного виду кримінально-протиправних діянь є суспільні відносини, які виникають у тих державних органах та військових формуваннях, що були зазначені вище. Шкода полягає у послабленні військової дисципліни та бойової готовності збройних сил [3, с. 55].

Військовим кримінальним правопорушенням притаманні ознаки, які є обов'язковими для цього виду кримінально-протиправних діянь:

1) діяння є суспільно-небезпечними та посягають на порядок несення або проходження військової служби, який встановлений чинним законодавством, тобто, спеціальний об'єкт;

2) наявність спеціального суб'єкта: військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів;

3) суспільно-небезпечне діяння визнається військовим кримінальним правопорушенням тільки тоді, коли воно закріплене в розділі XIX Особливої частини КК України.

Суспільно-небезпечне діяння може бути кваліфіковане як військове кримінальне правопорушення, якщо йому притаманна кожна з перерахованих ознак, і навпаки – не може бути таким, у разі відсутності бодай однієї з ознак.

Законом про кримінальну відповідальність закріплено чіткий та вичерпний перелік суспільно-небезпечних діянь, які можуть бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Одним із таких військових правопору-

шень є самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ), яке закріплене ст. 407 КК України.

Ст. 407 КК України містить п'ять частин, кожна з яких закріплює ознаки різних складів кримінального правопорушення у виді СЗЧ. Ч. 1 та ч. 2 ст. 407 КК України визначають ознаки простих складів кримінальних правопорушень. Відповідно до змісту ч. 3 ст. 407 можна визначити кваліфікований склад кримінального правопорушення, а відповідно до ч. 4 та ч. 5 – особливо кваліфікованих. При формуванні цих складів законодавець поєднав такі ознаки як тривалість діяння та суб'єкт кримінального правопорушення [4, с. 512-513], а саме: за ч. 1 ст. 407 – військовослужбовець строкової служби, який вчинив СЗЧ, або не з'явився вчасно без поважних причин на службу протягом понад три доби, але не більше як місяць; за ч. 2 – військовослужбовець (крім строкової служби), який вчинив аналогічне діяння, зазначене в ч. 1, протягом понад десять діб, але не більше як місяць, або і менш як десять діб, але понад три доби, повторно вчинені протягом року; за ч. 3 – особи, зазначені в ч. 1 або ч. 2, вчинили СЗЧ або не з'явилися вчасно без поважних причин на службу протягом понад місяць.

Особливою обтяжливою кваліфікуючою ознакою складу СЗЧ є вчинення даного кримінального правопорушення в умовах особливого стану, воєнного стану або в бойовій обстановці. За наявності цієї ознаки у складі правопорушення відповідно до ч. 4 та ч. 5 ст. 407 КК України передбачається суворіший розмір покарання.

Особливістю СЗЧ як протиправного діяння є можливість кваліфікації його як адміністративного правопорушення відповідно до ст. 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якщо його склад не відповідає жодній із частини ст. 407 КК України (далі – КУпАП).

Кожне кримінальне правопорушення, яке закріплене в Особливій частині КК України має визначені суб'єктивні та об'єктивні ознаки, тобто склад кримінального правопорушення, який дозволяє кваліфікувати те чи інше діяння як кримінально протиправне. Об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення включають об'єкт та об'єктивну сторону. Разом вони дозволяють охарактеризувати «зовнішню» сторону конкретного кримінального правопорушення. Проблема визначення об'єктивних ознак кримінальних правопорушень, які посягають на порядок несення військової служби, залишається доволі суперечливою в науці кримінального права, зокрема, щодо таких кримінальних правопорушень, як СЗЧ (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409).

Науковці під родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, в тому числі СЗЧ, розуміють встановлений в законах та підзаконних актах порядок несення та проходження військової служби. Науковці розглядають це поняття як:

- сукупність суспільних відносин, які виникають в процесі діяльності військ, та які закріплені у законах, військових статутах, та інших актах, що містять положення про порядок несення та проходження військової служби;

- суспільні відносини, що виникають під час проходження військової служби, службової та бойової діяльності різних категорій військовослужбовців, та які регламентуються в законах та підзаконних актах;

- система правовідносин, які виникають на основі правових норм у військовій сфері, та які реалізуються в галузі будівництва, життя та діяльності Збройних Сил України та інших законних військових формувань [5, с. 593-594].

Найбільш повним переліком нормативних актів, які становлять правову основу військового обов'язку і військової служби, можна вважати той, що закріплений в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Зокрема в перелік входять Конституція України, Закон України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію». Цей список може бути доповнено й іншими законами, підзаконними нормативними актами, та міжнародними договорами України, які за згодою Верховної Ради України є обов'язковими [6].

Проте, кожне конкретне кримінальне правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби завдає шкоди вужчому колу суспільних відносин, а не всій групі відносин родового об'єкта. Тобто важливим є саме безпосередній об'єкт правопорушення. Військовослужбовець, вчиняючи СЗЧ, порушує не увесь порядок несення військової служби, а лише певні його складові. Тому, слід погодитися з Н.А. Орловською та Ю.П. Степановою, які безпосереднім об'єктом СЗЧ вважають тільки ті суспільні відносини, що включають порядок перебування військовослужбовця у військовій частині або місці служби [4, с. 512].

Щодо об'єктивної сторони СЗЧ, то обов'язковою ознакою є діяння, яке може мати такі прояви:

- СЗЧ понад три доби, але не більше як місяць (військовослужбовцем строкової служби);

- нез'явлення на службу вчасно без поважних причин у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відраження, відпустки чи з лікувального закладу понад три доби, але не більше як місяць (військовослужбовцем строкової служби);

- СЗЧ понад десять діб, але не більше як місяць, або від трьох до десяти діб, але вчинене повторно протягом року (військовослужбовцем, окрім строкової служби);

- нез'явлення на службу вчасно без поважних причин у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відраження, відпустки чи з лікувального закладу понад десять діб, але не більше як місяць, або від трьох до десяти діб, але вчинене повторно протягом року (військовослужбовцем, окрім строкової служби)

- СЗЧ або невчасне з'явлення на службі без поважної причини понад один місяць (всі категорії військовослужбовців);

- СЗЧ або невчасне з'явлення на службі без поважної причини понад три доби в умовах особливого періоду тривалістю;

- СЗЧ або невчасне з'явлення на службі без поважної причини понад три доби в умовах особливого воєнного стану або в бойовій обстановці.

За загальним правилом, в Україні суб'єктом кримінального правопорушення може бути фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінально протиправного діяння досягла шістнадцятирічного віку. Однак, в Особливій частині КК України передбачено такі склади кримінальних правопорушень, відповідно до яких суб'єкт наділений спеціальними ознаками.

Окрім осіб, згаданих у ч. 2 ст. 401, перелік суб'єктів можна доповнити положеннями Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу». Відповідно, суб'єктами СЗЧ можуть бути особи, які проходять такі види військової служби, зокрема строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації або на особливий період, військову службу за контрактом осіб рядового складу, сержантського і старшинського складу, службу за призовом із числа резервістів в особливий період та ін. [6].

Таким чином, можна стверджувати, що суб'єкт СЗЧ – спеціальний. Відповідно до КК України та законів ним є військовослужбовець, тобто особа, яка відповідно до ст. 1 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» проходить військову службу.

Крім цього, варто додати, що оскільки ст. 407 КК України містить декілька складів кримінального правопорушення, роль визначення суб'єкта є важливою для кваліфікації конкретного правопорушення в межах цієї статті. Відповідно, суб'єктом СЗЧ може бути військовослужбовець строкової служби (ч. 1 ст. 407), військовослужбовець, окрім строкової служби (ч. 2 ст. 407), та військовослужбовець будь-якої категорії (ч. 3–5 ст. 407).

Враховуючи те, що ст. 407 КК України передбачає дві форми діяння, вважаємо доціль-

ним розглядати суб'єктивну сторону кожного з них окремо. Суб'єктивна сторона СЗЧ передбачає вину у формі умислу. Вважається, що більшість кримінальних правопорушень вчиняються саме умисно. Умисел може бути прямим (особа бажає вчинити суспільно-небезпечне діяння, і так само прагне настання негативних наслідків), і непрямим (особа бажає вчинити суспільно-небезпечне діяння, передбачає його негативні наслідки, але при цьому не бажає їх настання). Враховуючи різні погляди науковців та юристів-практиків, СЗЧ може характеризуватися як прямим, так і непрямим умислом, але спільним є те, що особа усвідомлює та бажає самовільно, без відповідного наказу чи дозволу командира, залишити військову частину або місце служби, таким чином порушуючи порядок проходження служби і не маючи бажання виконувати свій службовий обов'язок [3, с. 222].

П.І. Ткаченко також пропонує розглядати також інші види умислу, які можуть виникати під час класифікації за іншими критеріями та використовуються у слідчо-судовій діяльності. Як зазначає автор, умисел за моментом виникнення може бути заздалегідь обдуманим або раптовим, який своєю чергою розрізняють як простий або афектований. Відповідно до цієї класифікації видів умислу, П.І. Ткаченко вважає, що із суб'єктивної сторони СЗЧ передбачає саме заздалегідь обдуманий умисел, обґрунтовуючи це тим, що військовослужбовець як суб'єкт кримінального правопорушення перш ніж самовільно залишити військову частину, повинен продумати чіткий план своїх дій, щоб уникнути будь-яких перешкод, оскільки місце служби може бути під ретельним наглядом та охороною, бути огорожене тощо [7, с. 56-57].

Слід погодитися із загальною думкою науковців, що нез'явлення військовослужбовцем вчасно на службу без поважних причин може бути вчинене як умисно, так і з необережності. З одного боку, військовослужбовець усвідомлює, де він має перебувати та в який час, але не бажає вчасно повернутися на місце служби. З іншого боку, військовослужбовець із різних обставин не прибув на місце служби, але водночас не мав підстав, за яких він не міг вчасно повернутися, але і не мав наміру вчинити правопорушення. Спільним для цих обох форм є те, що правопорушник перебуває поза територією військової частини або місця служби лише тимчасово і не має наміру назавжди ухилитися від несення військової служби [3, с. 222].

Висновки. СЗЧ є одним із видів військових кримінальних правопорушень, яке передбачене ст. 407 КК України. Але разом з цим, СЗЧ може бути кваліфіковане як адміністративне правопорушення, якщо його склад не відпові-

дає жодній із частини ст. 407 КК України. Кримінально протиправним також є нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин на службу у разі, коли його було звільнено з частини, призначено або переведено, або якщо він не повернувся з відрадження, відпустки або з лікувального закладу. З урахуванням суб'єкта та тривалості кримінального правопорушення відповідно до закону визначається певний розмір кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність посилюється в тому разі, якщо СЗЧ було вчинене в умовах особливого стану, воєнного стану або в бойовій обстановці. Відповідно до ст. 407 КК України об'єктивна сторона поєднує в собі такі обов'язкові ознаки як діяння (у формі як дії, так і бездіяльності) та час. Але водночас двома основними формами діянь є самовільне залишення військової частини або місця служби та нез'явлення на службу вчасно без поважних причин. Разом з цим, аналізуючи статтю 407 КК України, ми можемо дійти висновку, що СЗЧ є кримінальним правопорушенням з формальним складом, адже воно вважається закінченим з моменту вчинення суспільно-небезпечного діяння, незалежно від настання наслідків цього діяння. Кримінальне правопорушення відповідно до ст. 407 КК України передбачає наявність спеціального суб'єкта. Ним може бути особа, яка проходить військову службу, а зокрема такі її види: строкова військова служба, військова служба за призовом під час мобілізації або на особливий період, військову службу за контрактом осіб рядового складу, сержантського і старшинського складу, служба за призовом із числа резервістів в особливий період тощо. Із суб'єктивної сторони діяння у формі СЗЧ може бути вчинене з умислом. Оскільки в даному випадку не відіграють роль такі його форми, як прямий чи непрямий умисел, науковці підкреслюють наявність в цьому правопорушенні так званого «заздалегідь обдуманого умислу», а невчасне з'явлення без поважних причин на місце служби може бути вчинене як умисно, так і з необережності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Покарання військових за самовільне залишення військової частини: статистичні дані Самовільне залишення. *Адвокати ЗСУ*. URL: <https://pravo-ua.com/crime/pokarannya-vijskovyih-za-samovilnezalyshehnyya-vijskovoyi-chastynystatystychni-dani/> (дата звернення: 22.03.2024).
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 22.03.2024).

3. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: монографія / М.І. Карпенко; за заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
4. Орловська Н.А., Степанова Ю.П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511–515.
5. Ленда О. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. С. 593–597.
6. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.2024 р. № 2232-XII : станом на 27 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
7. Ткаченко П.І. Кримінально-правова характеристика заздалегідь обдуманого умислу самовільного залишення військової частини або місця служби. *IV International Scientific and Practical Conference "Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences"*. 2022. С. 56–58.